

Araştırma Notları Research Notes

“Hac Yolunda Bir Karınca” Mehmet Genç İçin Bir Biyografi Denemesi

Beşir Ayvazoğlu*

Büyük iktisat tarihçisi Mehmet Genç, 18 Mart 2021 Perşembe günü, bir buçuk yıldır akciğer kanseri tedavisi gördüğü Marmara Üniversitesi Pendik Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde hayata veda etti ve ertesi gün cuma namazını müteakip Fatih Camii’nde kılınan cenaze namazının ardından aynı caminin haziresinde defnedildi. Ömrünü Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Osmanlı iktisat tarihinin problemlerini çözmeye çalışarak geçiren ve tozlu belgelerle didişirken derin karamsarlıklar da yaşayan Mehmet Genç, bir problemi çözdüğü, bir sorunun cevabını bulduğu zaman yaşadığı bütün sınıktılıarı bir anda unutan su katılmamış bir ilim adamı, ömrünü Devlet-i Aliyye’nin yapısını anlamaya vakfetmiş bir iktisat tarihçisi, bilgisini ve yıllar boyunca çalışarak biriktirdiklerini isteyen herkesle cömertçe paylaşan mütevazı bir hoca, son derece zeki, sempatik, hoşsohbet, nüktedan ve güzel yüzünden tebessümü eksik etmeyen dost canlısı bir entelektüeldi.

Arhavi’nin Kemerköprü köyünde, nüfus kayıtlarına göre 04 Mayıs 1934 tarihinde, dördü kız, üçü erkek yedi kardeşin en küçüğü olarak dünyaya gelen Mehmet Genç’in Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne uzanan hayatı, dışarıdan bakılınca basit gibi görünse de derinliklerine nüfuz edilince işinin ehli bütün biyografi yazarlarını heyecanlandırarak zenginlikte bir hayattır. Babası Ali Rıza Bey, bir kan davası yüzünden tam dört buçuk yıl tutuklu olarak yattığı hapis hanede koğuş arkadaşı bir medreseliden Arapça’nın yanı sıra tefsir ve hadis gibi dinî ilimleri öğrenmiş kültürlü bir halk adamıdır.

Küçük Mehmet, şuuru uyandığında kendini zeki ve meraklı bir adam olduğu anlaşılan babası sayesinde dinî sohbetlerin yapıldığı bir çevrede bulur. Çok iyi Osmanlıca bilen ve eski kelimeleri yerli yerinde kullanarak konuşan

* Yazar, besir_ayvazoglu@yahoo.com

Ali Rıza Bey, özel bir gayret sarfetmeden küçük oğluna belli ölçüde bir kültür alt yapısı kazandırmayı başarmıştır. Ancak II. Dünya Harbi'nin bütün hızıyla devam ettiği ve Türkiye'nin savaş dışında kalmış olmakla beraber savaşa girmiş gibi büyük sıkıntılar yaşadığı yıllarda eğitim imkânları da son derece sınırlıdır. Mehmet'in şansı yaver gider, okul çağına geldiği yıl Kemerköprü'de eğitimli ve üç sınıflı bir ilkokul açılır (1940-1941). Eğitimci ilkokul mezunu, muhtemelen birkaç ay kurs görmüş bir adamdır; öğrencilerine okuma yazmayı ve basit aritmetik işlemlerini öğretir, hatta -bir keresinde sınıfta 47.000 sayısını okuyamadığı halde- küçük Mehmet'te matematik heyecanı uyandırmayı bile başarır. Ortaokula başlarken daha çok matematik okuyacağı için seven Mehmet'in öteki dersleri pek sevdiği söylenemez, çünkü bütün zeki çocuklar gibi gözü derslerde değil, oyundadır.

İlkokulu bitirdikten sonra, okumuş biri olmasa da okumanın önemini kavramış cevval bir kadın olan annesi Hatice Hanım tarafından yirmi kilometre uzaklıktaki Hopa'ya yürüyerek götürülüp ortaokula kaydettirilen ve buradan 1949 yılında mezun olan Mehmet Genç'in eğitimini devam ettirmesi zor görünmektedir. Civardaki tek lise Trabzon'dadır ve ailesi onu yatılı okutacak maddi imkânlara sahip değildir. Tam ümidini kaybetmek üzereyken şans yüzüne bir kere daha güler ve bir arkadaşından devlet tarafından parasız yatılı imtihanı açıldığını öğrenir, aynı arkadaşı vasıtasıyla başvurup imtihana girer, kazanır ve neye uğradığını şaşırması bir halde kendini İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nde buluverir.

Mehmet Genç, yıllar sonra, dostlarına çocukluğunda atmaya ve bu güzel yırtıcı kuşla bildircin avına tutku derecesinden bağlı olduğunu anlatmıştır. Annesi tarafından ortaokula yazdırılmamış, arkadaşı tarafından da kendi adına parasız yatılı imtihanı başvurusu yapılmamış olsa, ömrünü çok büyük bir ihtimalle Arhavi'de Kuşçu Mehmet olarak geçirecektir. Evinde dondurulmuş bir atmaya bulunduğu, sadece atmaya değil, kartal, kurt ve ayı gibi yırtıcı kuş ve hayvanlara özel bir ilgi duyduğunu, televizyonda daha çok hayvan belgeselleri seyrettiğini, Fransız yönetmen Jean-Jacques Annaud'un 1988 yılında çektiği "Ayı" (L'ours) isimli filmin Türkiye'de gösterime girmesini dört gözle beklediğini biliyoruz.¹



1 Hikâye yazarı Mustafa Kutlu, bir yaz günü sıcağın bunalır ve kendini Çemberlitaş Sineması'nın serin salonlarından birine atar. On dakikalık arada ışıklar yanınca salonunda kendisiyle ön koltuklarından birinde oturan bir ak saçlıdan başka kimsenin olmadığını görerek hayret eder. Ak saçlı bir ara arkasına dönüp Kutlu'yu görünce, "Yahu Mustafa" der, "Beni mi takip ediyorsun?" Seyrettikleri film, Annaud'un "Ayı" filmi, ak saçlı ise Mehmet Genç'tir. "Ben" der Mehmet Genç, "Bu filmi aylardır bekliyordum!"

Türkiye'nin bir ucundaki Kemerköprü köyünde her türlü medenî imkândan mahrum olarak büyümüş, ilk ve ortaokulu şans eseri okuyabilmiş bir çocuğun İstanbul'daki seçkin liselerden birinde nasıl bir şok yaşadığını tahmin etmek zor değildir. Sultan II. Abdülhamid tarafından Tıbbiyye-i Şâhâne binası olarak yaptırılan ve 1933 yılında Haydarpaşa Lisesi'ne tahsis edilen bu muhteşem bina, Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin de kurucularından olan Levanten mimar Alexandre Vallaury'nin eseridir. Binanın iç tezyinatı ise saray mimarı Raimondo D'Aranco'nun imzasını taşır. Haydarpaşa Lisesi'nin ilk mezunlarından olan Dr. Müfid Ekdal, İstanbullu öğrencilerin bile alışık olmadığı ölçüde büyük olan bu binaya ilk girişinde yaşadığı duyguları anlatırken “geniş ve demirden yapılmış merdivenlerden inip çıkan öğrencilerin ayak seslerinin yüksek tavanlarda madenî akisler yaptığından ve binanın boşluklarına ürkütücü uğultular yayıldığından” söz etmiştir. Mehmet Genç'in bu binaya ilk girişinde ve daha sonraki günlerde neler hissettiğini -kendi hayatıyla ilgili tek satır bile yazmadığı için- maalesef bilmiyoruz. Bir konuşmasında “Arhavi'den İstanbul'a gelmek, benim için birkaç yüz senelik bir sıçramaydı. Bunu hemen farketmedim ama bir-iki sene sonra yavaş yavaş kültür şokuna girdim ve sosyal konulara, felsefeye, din bilimine ilgi duymaya başladım” diye anlatır.

Bu şoka ve üç buçuk ay geç başlamış olmasına rağmen derslere intibak etmekte pek zorlanmayan Mehmet Genç'in Haydarpaşa Lisesi'ne başladığı 1949 Ağustosunda önemli bir gelişme yaşanmış, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen IV. Millî Eğitim Şurası'nda liseler dört yıla çıkarılmıştır.² Bunun üzerine okul idaresi tarafından, derslerin dört yıla yayılmasının yarattığı boşlukları doldurmak amacıyla Nihal Atsız ve Mahir İz gibi sözü sohbeti dinlenir hocalara “Seminer Saatleri” tahsis edilir. Bu hocalar tarafından serbestçe doldurulan bu saatler, Mehmet Genç'in hayatında çok önemlidir, çünkü Nihal Atsız'ın seminerlerini tercih etmiştir.³ Onu Atsız'a yaklaştıran, köyünde edindiği “Moskof düşmanlığı” ve milliyetçi duygulardır. 1942 yılında Alman uçaklarının Batum'a bıraktığı bombaların sesini dinlemiş, hatta üzerlerinde kapışan Alman ve Rus uçaklarının dalışlarını, süzülüşlerini, bir-

2 Prof.Dr. Tahsin Banguoğlu'nun Millî Eğitim Bakanlığı döneminde başlayan bu uygulamaya, arzu edilen verim alınmadığı için olgunluk imtihanıyla birlikte 1954 yılında son verilir.

3 Haydarpaşa Lisesi'nde Mehmet Genç'ten bir yıl kıdemli olan M. Uğur Derman, önce ikisini de takip etmeye çalışırsa da meşrep bakımından kendini daha yakın hissettiği Mahir İz'i tercih edecek ve bu tercih hayatının yönünü belirleyecektir. 1951'den 1953'e kadar, Mahir İz'in divan şairlerinin yanı sıra Maarri gibi Arap, Hâfız-ı Şirâzî gibi Fars şairlerinden beyitler okuyup şerhettiği seminer saatleri, Uğur Derman'da sağlam bir edebiyat zevki uyandırmakla kalmaz, ufkunu açar ve ilgisini Türk-İslam kültürünün zenginliklerine yöneltir.

birlerini düşürüşlerini tepelere çıkararak seyretmiş ve tabii olarak Almanlar'ın tarafını tutmuştur. Çünkü köyü koyu bir Rus düşmanlığının hüküm sürdüğü bir bölgededir ve çevresinde, Ruslar'la yapılan savaşlarda bir veya birkaç yakınını kaybetmemiş kimse yoktur.

Genç milliyetçi, bir süre sonra evine de gidip gelmeye başladığı Atsız'ın tesiriyle tarih, edebiyat ve felsefe meselelerine ilgi duymaya başlar. Matematik tahsili yapmaktan vazgeçmesinde bu ilişkinin etkili olduğu söylenebilir; zaten son sınıfta yüksek matematiğe geçilmiştir; bir yığın sembolü ve özel işareti ezberlemeyi gerektiren bu dersten sıkılır. Üstelik matematik tahsili onun için lükstür; ailesine yardım edebilmesi için yapacağı tahsilin ona para getirecek bir meslek kazandırması gerekmektedir. O yılların gözde mesleği mühendisliği çok para getirmesine rağmen hiç düşünmemiştir. Ya matematiği feda edecektir ya ailesini. Nihayet son zamanlarda sosyal meselelere ilgisi arttığı için liseden sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, eski ve popüler ismiyle Mülkiye'de okumaya karar verir; böylece kaymakam ve şansı yaver giderse vali olabilecektir.



Mehmet Genç, lise son sınıfa geldiğinde, dinî duyularında herhangi bir değişme olmamakla beraber artık ciddi bir "ırkçı"dır ve hummalı bir biçimde ırkçı literatürü okumaktadır. Bu heyecan, 1954 yılında girdiği Mülkiye'de de devam eder. Ancak mesafe almak için ırkçılıkla ilgili yabancı kaynakları da okumak ihtiyacındadır, mesela Gobineau'nun ırkçılığın temel kitabı sayılan *Irkların Eşitsizliği Üzerine* isimli ünlü eserini... Bunun için Mülkiye ikinci ve üçüncü sınıflarda iki yaz boyunca her şeyi bırakıp Fransızca çalışır. Bir yandan da ırkçılığın felsefi temellerini kavramak için Nietzsche ve Schopenhauer okumaktadır. Hatta Nietzsche'yi orijinalinden okumak için Almanca öğrenmeye kalkışırsa da daha sonra vazgeçer. Bir yıl sonra Fransızca okumaya başlamış ve ırkçı literatürü mezuniyetinden önce bitirmiştir bitirmesine ama ayakları da yere değmiştir. Ancak ırkçılık döneminden kalma felsefe merakı, Nietzsche ve Richard Wagner hayranlığı ömrünün sonuna kadar devam edecektir. Şaşırtıcı olan, Arhavi'nin bir köyünden kalkıp İstanbul'a gelen ve belki de o tarihe kadar musiki denince sadece Karadeniz türkülerini anlayan bir gencin Richard Wagner'i keşfetmiş ve zamanla klasik Batı musikisi hakkında derin bir vukufiyet peyda etmiş olmasıdır.

Dostlarına Batı musikisiyle ilişkisinin nasıl başladığını anlatırken önceleri musikiye pek düşkün olmadığını söyleyen Mehmet Genç, Haydarpaşa

Lisesi'nin koridorlarında zaman zaman çalınan hafif müzikten de hiç hazzetmez; pek dinlemese de bir Türk milliyetçisi olarak yerli ve millî müziği savunmuş. Fakat bir gün kulağına koridorlarda dinlediğinden farklı bir müzik çalınmış, “İşte bu farklı bir şey!” dediği bu müziği çok beğenmiş. Sonraları öğrendiğine göre o gün dinlediği eser, Beethoven'ın *Keman Konçertosu*'ymuş. Klasik Batı müziği ile zamanla daha yakından ilgilenmeye başlayan Mehmet Genç, özellikle romantik dönemin Johannes Brahms, Anton Bruckner ve Wagner gibi temsilcilerini dinleyerek çok etkilenecek, Wagner ise hayatının âdeta ayrılmaz bir parçası haline gelecektir. Öyle ki uğraştığı bir problemi çözmekte zorlanınca Wagner dinleyerek çözebildiğini farketmiştir; ona kendi ifadesiyle “medyûn-ı şükran”dır.

Bir gün ilmî bir toplantı için gittiği Münih'ten dönerken uçak müthiş ve uzun süren bir türbülansa girer. Başta yanında oturan arkadaşı Murat Çizakça olmak üzere bütün yolcular uçak düştü düşecek diye dehşet içindedirler. Mehmet Genç ise Münih'te satın aldığı, o günlerde çok yeni bir alet olan walkman'inin kulaklığını takmış, Wagner dinlemektedir. Yanında oturan Murat Çizakça bir ara kolunu dürterek Osmanlı iktisat tarihi hakkında bir şeyler sormak ister. Mehmet Genç, kulaklığı çıkarır, saatine bakar, “Muratçığım, tahiminime göre on dakika kadar sonra öleceğiz. Müsaade et, bu son on dakikayı iktisat tarihi anlatarak değil, Wagner dinleyerek geçireyim!” der ve kulaklığını tekrar takıp mutlu bir şekilde arkasına yaslanır.



Mehmet Genç, Scophenhauer ve Nietzsche okuyup büyük bir hayranlıkla Wagner dinlemekten hiç vazgeçmemişse de Mülkiye'deki öğreniminin sonlarına doğru ırkçılığın çıkar yol olmadığını anlamış ve daha savunulabilir, bizim tarihî tecrübemize daha uygun, dindar ve yumuşak bir milliyetçilikte karar kılmıştır. Ondaki bu değişimde, Mülkiye'nin serbest tartışma ortamı da önemli bir rol oynamış olmalıdır. Fakültenin kantini, diğer fakültelerden entelektüel tiplerin de devam ettiği seçkin bir mekândır. Sezai Karakoç, Mehmet Şevket Eygi, Ergin Günçe, Cemal Süreya, Mete Tunçay, Taner Timur, Orhan Duru gibi değişik fikirlerden arkadaşlarıyla birbirlerini hiç incitmeden konuşup tartışabilmektedirler. Derslerde hocaları dinlemek yerine sıra altında kitap okuduğunu, bazan yakalanıp azar işittiğini, ders saatleri dışında da Millî Kütüphane'ye gittiğini, okudukları kitapları akşamları kantinde bir araya gelerek tartıştıklarını dostlarına çeşitli vesilelerle uzun uzun anlatan Mehmet Genç, “o hakikaten çok güzel” ortamı hep özleyecektir. Bu arada felsefeye duyduğu büyük ilgi dolayısıyla vakit

buldukça Hilmi Ziya Ülken'in İlahiyat Fakültesi'ndeki Metafizik derslerine girdiğini, Pakistanlı büyük âlim Prof. Muhammed Hamidullah'ın da birkaç dersini dinlediğini ve gözüne ilmin tecessüm etmiş hali gibi görünen Hamidullah hakkında "Gerçek âlim böyle olur herhalde!" diye düşündüğünü kaydetmekte fayda vardır.

Haydarpaşa Lisesi'nde Nihal Atsız'dan derin bir biçimde etkilenen Mehmet Genç'in Ankara'da da hiç vakit kaybetmeden milliyetçi çevrelerle ilişki kurmuş olduğu tahmin edilebilir. Mesela "Tanrıdağı kadar Türk, Hıra dağı kadar müslüman" mottosuyla milliyetçiliğe yeni bir yorum getiren, dolayısıyla bazı meselelerde Atsız'dan farklı düşünen Osman Yüksel Serdengeçti ile tanışmış, onun Denizciler caddesinde, Küçük Han'ın üçüncü katındaki beş-altı metrekairelik kitapçı dükkânının müdavimlerinden olmuştur. 1952 sonlarında Malatya'da gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın uğradığı suikastın ardından bu suikasta teşvikçi oldukları iddia edilerek Necip Fâzıl'la birlikte tutuklanan Serdengeçti, bir yıla yakın bir hapis hayatının ardından beraat ederek serbest bırakıldıktan sonra dükkânına kapanmış, *Serdengeçti* mecmuasını yeniden çıkarmak için çabalayıp durmaktadır.

Mehmet Genç'in hayatının önemli dönüm noktalarından biri de, Mülkiye'nin son sınıfına geçtiği yıl yakalandığı tüberkülozdur; sınıfı yüksek notlarla geçtiği için kazandığı bursu alabilmek için sağlık raporuna ihtiyacı vardır. Rapor için çektiği filmde tüberküloz teşhis edilir. Kendini çok sağlıklı hisseden Mehmet Genç, bu teşhise inanmaz ve dispanserde daha büyük bir film çektirir. Teşhis doğrudur. Halkın "ince hastalık" dediği tüberküloz o yıllarda erken teşhis edilmediği takdirde ölüme götüren çok tehlikeli bir hastalıktır. Genç Mülkiyeli'nin neler hissettiği kolaylıkla tahmin edilebilir; fakat hasta olduğunu öğrenmenin yarattığı dehşete rağmen filmi inceleyen doktorun gözleri parlayarak öğrencilerine, "Gelin gelin, klasik tüberküloz için tipik bir vaka!" deyişindeki müthiş heyecan dikkatinden kaçmamıştır. O gün hissettiklerini çok sonraları şöyle anlatacaktır: "Doğrusu dehşet içindeydim; tedavi edilebiliyormuş ama ben popüler verem imajına bakarak tamam artık yolun sonuna geldim diye düşünüyorum. Bu arada doktorun şaşırtıcı heyecanı... İnanır mısınız, o anda, belli belirsiz bir şekilde ilim heyecanının niteliğini kavramıştım sanki."

Osman Yüksel Serdengeçti, genç dostunun hastalandığını duyunca hiç vakit kaybetmeden ziyaretine gelir; eli boş değildir, hediye olarak Dostoyevski'nin iki romanını getirmiştir. Bu romanlarla edebiyatın büyüğü dünyasına da giren Mehmet Genç, "tanıdığı büyük ruhlardan biri" olduğunu söylediği Osman Yüksel'den başka romanlar da isteyecektir. Zannedilenin aksi-

ne, çok zeki, kültürlü ve derinlikli ve esprili bir adam olan Osman Yüksel'in genç Mülkiyeli'yi yalnız bırakmamış olması, daha da önemlisi kitap taşıyarak onun hastanedeki günlerini verimli geçirmesini sağlaması dikkat çekici bir hadisedir. Matematik, felsefe ve sosyoloji kendisini daha fazla ilgilendirdiği için o güne kadar edebiyatı küçümseyen ve hiç roman okumamış olan genç Mülkiyeli, hastanede sırt üstü yattığı altı ay boyunca Dostoyevski'den Çehov'a, Tolstoy'dan Gogol'a, Shakespeare'den Unamuno'ya kadar çok sayıda yazardan yüz civarında roman okur ve edebiyatın da felsefe ve ilim kadar, hatta bazı hallerde onlardan bile önemli olduğunu anlar.

Mehmet Genç, Dostoyevski okurken onun romanlarındaki tüberküloz hastaları da dikkatini çekmiş, bu hastalarla kendi arasında empatik bir ilişki kurmuştur.⁴ XIX. yüzyıla XX. yüzyılın başlarında çok yaygın olan ve edebiyata da yansıyan bu hastalık yüzünden Mülkiye'de bir yıl kaybedecek, fakat edebiyatı keşfetmiş ve ilim yapmaya, bilgi sosyolojisi alanında çalışmaya karar vermiş biri olarak taburcu edilecektir. Geçirdiği bu ciddi hastalık yüzünden artık kaymakamlık ve valilik gibi yorucu işler yapabilecek bir insan olmadığını düşünmektedir.



Mehmet Genç, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nden 1958 yılında mezun olur ve bir iktisat hocasından asistanlık teklifi alır, fakat reddeder. Fransa'ya bulduğu bursu da, idare sosyolojisi için verildiğini öğrenince, "Fransa'da kendi yolunu çizer, bilgi sosyolojisi üzerinde çalışsın" dedikleri halde, "garip bir dürüstlikle" kabul etmez; tarih ve felsefe ile irtibatını koparmadan medeniyetimizin uğradığı büyük imtihanları analiz edebileceğini düşündüğü sosyolojiyi tercih etmektedir; bunun için asistanlık kadrosunun açılmasını beklemeye başlar. Bu bekleyiş sırasında Ankara Valiliği maiyet memurluğuna girerek kaymakamlık stajına başlar ve beş altı ay sonra Diyarbakır'ın Çüngüş ilçesine kaymakam vekili olarak tayin edilir. Ankara'da hummalı bir şekilde Durkheim, Weber vb. okuyarak asistanlığa çalışan Mehmet Genç, ne yapacağını şaşırmıştır. Çüngüş'e gitse asistanlık işi suya düşecek, istifa etse maiyet memurluğu gelirinden mahrum kalacaktır. Sonunda o tarihte Trabzon milletvekili olan Osman Turan'a müracaat etmeye karar verir. O yıl Türk Ocakları genel başkanlığına seçilen bu büyük

4 Mehmet Genç, bir sohbetinde "Dostoyevski'nin romanları da âdeta sanatoryumu andırıyordu. Hemen her romanında tüberkülozdan ölen biri mutlaka bulunuyordu" diyor. Annesi de tüberkülozdan ölen büyük yazarın romanlarını bir de bu gözle okumak gerekir. Ben sadece *Suç ve Ceza*'daki Katerina İvanovna'yı hatırlıyorum.

Selçuklu tarihçisiyle bir süre önce tanışmış ve yepyeni bir muhteva ile çıkarmaya başladığı *Türk Yurdu* dergisi için Osman Yahya'nın bir makalesini tercüme etmiştir.⁵

Osman Turan'ın tavassutuyla tayin yeri Şereflikoçhisar olarak değiştirilen ve Ankara'ya yakın olduğu için bu ilçede beş-altı ay kaymakam vekilliği yapan Mehmet Genç, halkın ilgiye susamışlığını farkedecek, huzuruna binbir taleple gelen insanlara yardım etmek için çırpınacaktır; ama bu, onun sonuna kadar yapabileceği bir iş değildir. Bu arada Mülkiye'de sosyoloji asistanlığı kadrosu açılmış, fakat "sağcı" diye kabul edilmemiştir. Bir röportajda niçin kabul edilmediğini şöyle açıklar: "Mülkiye'deyken cuma namazına gidiyordum. Vakit geldiği zaman hocadan izin alıp dersten çıkmam dikkat çekiyordu tabii. Onun için 'Bu bize uymaz' diyerek almadılar. İyi ki de almadılar, çünkü oraya girmiş olsaydım medeniyetimizin değerleri ve kökleri hakkında fikir sahibi olamazdım."

Mehmet Genç, 1959 yılı sonlarında bir gün, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Tarihi Kürsüsü için gazetelere verilmiş kadro ilanını görür görmez heyecanlanır; çünkü kabul edildiği takdirde Ömer Lütfi Barkan'ın asistanı olacaktır. Zaman zaman uğradığı Fransız Kültür Merkezi'nde Annales ekolünün meşhur dergisini okurken ondan bahseden makaleler görmüş ve "Barkan -böyle bir önemli dergide kendisinden övgüyle söz edildiğine göre- önemli bir ilim adamı olmalıdır!" diye düşünmüştür. Vakit kaybetmeden asistanlık için başvurur, İstanbul'a gidip imtihana girer ve dünya çapında bir iktisat tarihçisi olan Ömer Lütfi Barkan'ın asistanı olarak İktisat Tarihi Kürsüsü'nde göreve başlar. İktisat asistanlığını reddeden genç Mülkiyeli, iktisat tarihi asistanlığını kabul etmiştir, çünkü o sırada hayranlıkla okumakta olduğu Max Weber'in iktisat tarihiyle başlayarak yeni bir sosyoloji inşa ettiğini bilmektedir. O halde sosyoloji yapmak için iktisat tarihi iyi bir başlangıç sayılabilir. Daha da önemlisi, hocası Ömer Lütfi Barkan, sahasında efsaneleşmiş bir isimdir. Onunla çalışmaya başladıktan sonra edindiği kanaati dostlarına şöyle açıklayacaktır: "O benim Türkiye'de gördüğüm tek ilim adamıydı. İlimden başka ilgilendiği hiçbir şey yoktu. Bendeki tüberkülozu

5 *Türk Yurdu*'nun beşinci devresinde, Osman Yahya imzalı tek yazı Mart 1954 tarihli 1. sayıdadır (s. 11-12). "İnsanın Mahiyeti ve Kaderi." Kimin tarafından tercüme edildiği kaydedilmeyen yazının başında şöyle bir açıklama vardır: "Bu yazı, Doğu ve Batı düşünürleri arasında Brüksel'de yapılan bir müzakerede (Colloquim'da) verilen raporun *Sentez* mecmuasının 150. sayısında çıkan hülasesinin bir kısmından çevrilmiştir."

Osman Yahya (1919-1997), İbnü'l-Arabî'nin eserleri hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan Suriyeli bir ilim ve fikir adamı (geniş bilgi için *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Osman Yahya" maddesine bakınız).

teşhis eden doktordan sonra ilmî şevki ikinci defa Barkan'da gördüm ben. Çok büyük şans oldu benim için.”

Büyük bir sevinç ve heyecanla işe başlayan Mehmet Genç, bir bakar ki, İktisat Tarihi Enstitüsü'nde çalışanlar ilk bakışta içinden çıkılamayacak kargacık burgacık işaretler yığınınına benzeyen eski yazılı belgelerde eşyaları, insanları, dükkânları vb. tek tek tespit edip bir araya getiriyor ve bunlardan bir sonuç çıkarmaya çalışıyorlar. Gerçi eski yazıyı lisedeyken Hopa'dan birlikte geldiği bir arkadaşından hem de bir saat içinde öğrenerek okumaya başlamıştır; ama bu enstitüde yapılan iş ona pösteği saymak gibi gelir. Üstelik bu belgelerdeki siyâkat ve divanî gibi yazılar, onun öğrendiği kitap yazısından çok farklıdır.

Bir zamanlar matematiğin dışındaki bilgileri hamallık sayan genç asistan, şimdi ayrıntılarla boğuşmayı gerektiren tuhaf bir işin ortasına düşmüştür. Fakat sanki bu iş artık onun da işi değilmiş gibi, bilgi sosyolojisine ve felsefeye dair kitaplar okumaya devam eder. Bu bir kaçıştır ama nereye kadar?

İktisat tarihinin özlediği teorik bir çalışmayı değil, ayrıntılarla uğraşmayı gerektirmesi, Mehmet Genç'te ciddi bir buhrana yol açmış, hatta bir iki ay Ayhan Songar'ın kliniğinde yatmak zorunda kalmıştır. Sadece büyük bir alim değil, aynı zamanda son derece zeki ve anlayışlı bir insan olan Ömer Lütfi Barkan, genç asistanın iktisat tarihini sevmediğinin başından beri farkındadır; eğer isterse onun için sosyolojide bir kadro bulabileceğini söyler. Fakat Mehmet Genç başaramamış olmayı gururuna yediremeyip devam etmeye karar verir ve tezi için “Sanayi Devriminin Osmanlı Sanayiine Etkisi” konusunu seçer. Böylece Max Weber'in genellemelerine benzer bir neticeye gidebileceği ümidindedir. Hiç vakit kaybetmeden Osmanlı tarihiyle ilgili Fransızca literatüre gömülüp iki yıl boyunca iki yüz kadar seyahatname okur. Bu okumaları sırasında İngilizce literatürü de gözden geçirmesi gerektiğini farketmiş ve bu dili hiç zorlanmadan rahatça okuyup anlayacak derecede öğrenmiştir. Ne var ki çok geçmeden Batılı kaynaklardan öğrendiklerinin Osmanlı ekonomisini anlamak için yeterli olmadığını anlar; arşive girmekten başka çare yoktur! Arşiv, arşiv! Bütün yollar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne çıkmaktadır.

Yıl 1966... Mehmet Genç, bütün cesaretini toplar ve hem bilmeyenlere kargacık burgacık görünen yazılardan ürktüğü hem de ayrıntıları üst üste dizerek bir şey inşa etmeyi imkânsız gördüğü için dört yıl boyunca kaçtığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yolunu tutar. Korkularından biri, işini angaryaymış gibi gönülsüzce yapan abus çehreli memurlarla karşılaşmaktır. Türkiye kütüphanelerinde okuyucuları, “Yine bir Allah'ın belası geldi!”

anlamında rahatsız edici bakışlarla karşılaşan memurlardan çok çekmiştir. Araştırmacılar kataloglara bakıp birkaç kitap tespit eder, her biri için ayrı bir fiş doldurur, ilk iki kitabı sallana sallana -belki de içinden söylenerek- çıkarıp getiren kütüphane memuru cesaretlerini kırar; üçüncü kitabı isteyemez, çünkü “Yoo, bu ikisini oku, ondan sonra...” gibi cevaplar alacaklarını bilirler. Peşine düştükleri bilgiler için birçok kitabı hızlı bir şekilde taramak zorunda olan akademisyenler ve araştırmacılar, memurların bu tavırları yüzünden çok vakit kaybetmişlerdir.

Mehmet Genç, Osmanlı Arşivi'nin Babıali'deki binasında bambaşka bir iklimle karşılaşınca hem hayret eder hem de çok sevinir. Müdürü, müdür yardımcısı, memuru, müdahdemi, hepsi araştırmacılara yardımcı olabilmek için çarpınan çok anlayışlı insanlardır. Bir yazısında Zührap Efendi isminde bir memurun hiç üşenmeden bir günde yirmi otuz belge ve defter getirdiğini, istediği takdirde daha fazlasını getirmekten de imtina etmediğini anlatan Mehmet Genç, bu iklimi yıllar sonra Amerika'daki kütüphanelerde görecektir: “Oraya gider gitmez bir kart çıkarırlar. Serbestçe girip çıkarsınız. Kütüphanecinin ‘Bir insan geldi ve şimdi işimi yapma fırsatı buluyorum’ diye gözleri parlar. Etrafınızda pervane olur. Yüz kitap istesenez yüzünü de getirir. Ayrıca bilirler de keratalar, ‘Sizin konuyla ilgili şu kitaplar da var, ayrıca şu eserler de var ama onlar bizde yok. Eğer kalacaksanız biz onları Şikago’dan, Kaliforniya’dan getirtiriz!’ de derler.”



Mehmet Genç'in ikinci büyük korkusu da muhtelif yazı türleriyle yazılmış Osmanlı belgelerini okumakta zorlanmaktır. Fakat arşivde işlerini çok iyi yapan “ehil Osmanlı kâtiplerinin ellerinden çıkmış” belgelerle tanıştıktan sonra, kitap harflerini bilen birinin daha çok stenografiyi andıran *siyakat* ve *divanî* yazılarını bile kısa sürede öğrenebileceğini anlar ve iki aylık bir gayret sonunda belgeleri zorlanmadan okuyabilecek seviyeye gelir. Bu başarısında günlük notlarını bile çok hızlı bir şekilde eski yazıyla tutan can dostu Erol Güngör'ün payı büyüktür. 1958 yazının sonlarına doğru bir gün Sahaflar Çarşısı'ndan çıkarken Çınaraltı'nda oturmakta olan bir grubun içinden Mehmet Çavuşoğlu'nun el edip seslendiğini görmüş, yanlarına gidince Erol Güngör'le tanıştırılmıştır. Barkan'ın asistanı olarak İstanbul'a yerleştikten sonra bu tanışıklık sıkı bir dostluğa dönüşür. Arşive girdiği günlerde aziz dostunun *nesih* ve *tâlik* gibi yazı çeşitleri bir yana, *siyakât* ve *divanî*'yi bile su gibi okuduğunu görerek hayretler içinde kalacak, ona okuttuğu bir belgeyi

yeni harflerle yazdıktan sonra belgenin orijinali ile bu metni karşılaştırarak okumak suretiyle divanîyi sökmeye çalışacaktır.

Kaybettiği yılları telafi etmek için şimdi çok çalışmak zorundadır. Hedefi, klasik tarihçilerin yaptığı gibi, belli bir konuda belli belgeleri bir araya getirip birbirine bağlayarak yorumlamak, bu suretle bol dipnotlu tasvirî bir çalışma meydana getirmek değil, genel ilkelere, soyut ve teorik sonuçlara ulaşmaktır. Bunun için sayısız belgeyi çok hızlı bir şekilde okuyup işlemesi gerekmektedir. Tek problemi vardır, yeterince hızlı okuyamamak ve gerekli soruyu zamanında sormamak... Anlar ki, tarih belgeleri eski zaman çocukları gibidir; soru sormazsanız cevap vermez, sfenks gibi bakarlar. Hele bir de yabancıysanız... Bu yüzden bir hayli sıkıntı çekse de zamanla kendisini âdetâ bir parçası gibi hissetmeye başladığı arşiv, Mehmet Genç'in artık ikinci adresidir; belli bir şey aramadığı zamanlarda bile hiç değilse haftada bir gün gidip çalışmazsa derin bir eksiklik hisseder. Belgelerin açtığı küçük pencerelerden Osmanlı dünyasına bakmak artık en büyük zevkidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde o yıllarda nasıl bir ortam olduğunu Engin Deniz Akarlı şöyle anlatır:

“Mehmet Genç Hoca'yı ilk 1973 Kasımında tanıdım. Nerede olacak, arşivlerde! Doktora tez araştırması için kolları sıvayıp arşivlere ilk girdiğim o günlerde, arşivler, Babıali'de, vilayet binasının arkasındaydı. Çalışan araştırmacıların sayısı fazla değildi. Sakin ve samimi bir ortamı vardı. Havaların güzel olduğu günlerde öğlen paydosunda arkada iddialı voleybol maçları dahi yapardık. Arada, çevredeki yemekleri kaliteli fakat fiyatları ehven esnaf lokantalarını ziyaret eder, tarih ve tarihçilik üstüne yaptığımız sohbetlerle (masamızı) şenlendirirdik. O ortamda, İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Enstitüsü asistanlarından Tevfik Güran ve Yavuz Cezar ile iyi dost olduk. Onlar da tez araştırması aşamasındaydılar ve sık sık arşive geliyorlardı. Sonra da malumunuz, o zaman yine aynı enstitüde olan Mehmet Genç Ağabey ve rahmetli Halil Sahillioğlu ile tanışmak nasip oldu. O enstitünün nasıl önemli işler yaptığını ve belki en önemlisi nasıl iyi, titiz araştırmacılar yetiştirdiğini yakinen gördüm.”

Akarlı, aynı yazıda bir müşkülünün Mehmet Genç tarafından nasıl halledildiğini de anlatmıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra askeri yönetim, sol görüşlü olduğu için Akarlı'nın arşivde çalışma iznini iptal ettirir. Mehmet Genç, bir tarihçinin arşive girememesinin ona nasıl bir zulüm olduğunu bildiği için mesele kendisine anlatılınca Millî Eğitim ve Kültür bakanlıklarının önemli komisyonlarında çalışan Erol Güngör vasıtasıyla bu çok değerli tarihçinin izninin iade edilmesini sağlar.

Arşivin kıdemlisi olduğu için yerli ve yabancı bütün tarihçilere yüksünmeden yardım eden Mehmet Genç, yabancı araştırmacılara daha özel bir ilgi göstermekte, kalplerini kazanıp Türkofil olmalarını sağlamak için müşküllerini çözmekte, hatta yemeğe götürmekte, çay ısmarlamaktadır. Amerikalı bir tarihçi, Anthony Greenwood, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı tarafından düzenlenen “Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı” konulu sempozyumda, onun çok yardımını gördüğünü, doktora teziyle ilgili bir problemi bir türlü çözemediği için moralinin çok bozuk olduğu, ümitsizliğe kapıldığı bir anda, tıkanığı meseleyi çözen bir belgeyi onun getirip önüne koyduğunu, böylece doktorasını yazabildiğini anlatmıştır.

Saçlarını 1966 yılında girdiği arşivde ağartan, yolları arşivle kesişen araştırmacı ve akademisyenlerin sonsuz saygı duydukları, engin bilgisine sık sık başvurdukları ve nüktelerle renklendirdiği sohbetine doyamadıkları Mehmet Genç’in doktorasına mal olan arşiv macerası ve vardığı sonuçlar hakikaten heyecan vericidir.



Belgelerle haşır neşir oldukça, önceleri küçümsediği Osmanlı’nın büyüklüğünü anlayan Mehmet Genç’e göre, Avrupa’nın dünyaya hâkim olma trendinin başladığı bir dönemde, Devlet-i Aliyye tarafından Avrupa kıtasında dört asır boyunca kaydedilen genişleme tek kelimeyle mucizevi bir başarıdır. Bu genişleme XVII. yüzyılın sonlarından itibaren durur ve tersine bir trend başlar. İki yüzyıldan fazla süren geriye çekilişimiz de aynı ölçüde, hatta daha büyük bir başarıyı temsil etmektedir. Yani Avrupa’dan kovuluşumuzun tarihi de onu fethedişimizin tarihi kadar mucizevidir.

Batı, insanlık tarihini âdeta ikiye bölen sanayi devriminin tabii sonucu olarak akıl almaz bir ekonomik ve teknolojik güç kazandığı halde, Osmanlı’yı Avrupa’dan atmakta çok zorlanmıştır. Mehmet Genç’in arşive girdiği sırada çözmeye çalıştığı birinci problematik budur: Osmanlı Devleti bu direnme gücünü nereden aldı? Daha da önemlisi, bu mucizevi direnişin sanayi devrimine katılmadan gerçekleştirilmiş olmasıdır. İkinci problematik ise işte bu noktada belirir: Osmanlı dünyası sanayi devrimini yaşamadığı halde nasıl bu kadar uzun bir süre ayakta kalabildi? Kısacası, Osmanlı tarihinde genişleme ve daralma dönemlerinin ikisini de içine alan büyük performansın kaynağı nedir?

Mehmet Genç, arşive bu iki problematiğin Batı kaynaklarında bulamadığı cevabını aramak üzere girmiştir; sanayi devrimi sürecinin yaşandığı

dönemde Osmanlı sanayiinin ne durumda olduğunu, Avrupa’da meydana gelen değişmelere karşı gösterdiği tepkileri ve uğradığı değişimleri inceleyecektir. Belgelere nüfuz ettikçe, gençliğinde matematik problemlerini çözerken duyduğu hazzı, arşivde, Osmanlı tarihinin paradokslarıyla cebelleşirken duymaya başlar. Masum bir doktora tezi olarak başladığı araştırmanın bu paradokslara bulanmış bir hayat macerasına dönüşeceğinden henüz habersizdir. Zamanla gerçek ilmin mahiyetini derinliğine kavradığı için akademik bir unvan kazanmak için kendi kriterlerine göre tez niteliği taşımayan bir çalışmaya imza atmanın kendisine yakışmayacağını anlamıştır. Çünkü “hayatını yönlendiren temel değer”, üzerine aldığı işi hakıyla yapmaktır. Yurt dışından aldığı davetleri de aynı mülahazalarla kabul etmez, kabul ettiklerine gerçekten “tez” niteliği taşıyan tebliğlerle gider. Otuz küsur yılda, toplam 200 küsur sayfalık, ama her biri Osmanlı sisteminin temel problemlerinden birini çözerek yapının biraz daha gün ışığına çıkmasını sağlayan, dipnotsuz, sadece arşiv belgeleri kullanılarak yazılmış yirmi civarında makale...

Ne var ki Ömer Lütfi Barkan, arşive dalarak tez konusundan kopan asistanının peşini bırakmak niyetinde değildir; resmî prosedürün yürümesi için tezini o güne kadar elde ettiği verilere dayanarak yazıp bitirmesini ister, hatta bunun için yalvarırsa da netice alamaz. İlmî halefi olarak gördüğü Mehmet Genç’in yaşadığı maceranın bir başarısızlık değil, İskender Öksüz’ün tabiriyle “olağan dışı bir ilim tutkusu” olduğunu bildiği için hem üniversiteden atılmasını önlemek hem de rahatça çalışabilmesini sağlamak amacıyla İktisat Tarihi Enstitüsü’ne uzman olarak tayin ettirir. Yani asistanının akademik kariyerini engellediğine dair dedikoduların aslı astarı yoktur.

Kendisini yakından tanımayanların akademik unvanı yok diye itibar etmedikleri, muhafazakâr çevrelerde bile “yahu tutturmuş bir malikâne, mukataa...” diye küçümsenen Mehmet Genç, doktorasını tamamlayamadığı için maaş bakımından kayba uğramış, bu yüzden hayatının sonuna kadar maddi problemlerle boğuşmuş, başını sokabileceği bir ev bile edinememiştir. “Ama” demişti bir gün, “Eğer ilmin tadını almışsanız, bunlar hiç önemli değil. Parasızlığa da katlanıyorsunuz, ilmin unvanlarda gizli olduğunu zannedenlerin istihfaflarına da...” Yine de istediği kitapları alamadığı için parasızlıktan şikâyet eden Mehmet Genç’in oturduğu mütevazı kira evini gördüğüm zaman hayretten ağzım açık kalmıştı; sanki bir evde değil, zengin bir ihtisas kütüphanesindeydim.

Aslında evde o kadar kitap biriktirmeyi mânasız bulan Mehmet Genç, Türkiye’de istedikleri bütün bilgilere ulaşabilecekleri zenginlikte kütüphanelerin bulunmadığını, bu yüzden ilim adamlarının kendi imkânlarıyla kitap

toplamak zorunda kaldıklarını söyler. Evi bu sebeple nafakasından keserek dünyanın dört bir tarafından getirttiği veya fotokopilerini temin ettiği binlerce kitapla tıka basa doludur. Sadece kitap mı? Dergiler, belge fotokopileri, dosyalar, klasörler... “Oysa kâfirinki öyle mi? Gidip kütüphaneye çalışıyor, istediği bilgiye ve kitaba anında ulaşabiliyor. Şahsi harçlığımızla kütüphaneye meydana getirmeye çalışmak iğneyle kuyu kazmak gibi bir şey! Bunun çok sıkıntısını çektim ama ilim heyecanı güçlü bir duygu, her şeyi bertaraf ediyor. Meçhulü anlamak hiçbir şeyle ölçülemeyecek kadar büyük bir hazdır” diyen Mehmet Genç, bu sebeple belli bir tarihten sonra kitap ve süreli yayın ihtiyacını büyük oranda karşılayan İslam Araştırma Merkezi (İSAM) Kütüphanesi’ni “Türkiye’nin yüz akı” olarak görür, Türkiye Diyanet Vakfı’nın bu olağanüstü hizmetini çok takdir ederdi. Yazdığı önemli maddelerle *TDV İslâm Ansiklopedisi*’ne ciddi katkılarda da bulunmuştu.⁶



Mehmet Genç’in Osmanlı iktisadını çalışmaya başladığı yıllarda iktisat tarihi bir disiplin olarak özellikle Amerika’da önemli bir dönüşüm yaşamakta ve birçok bilim adamı kantitatif verileri istatistik-matematik modeller kullanarak değerlendirmektedir. İngilizce öğrendikten sonra takip ettiği periyodikler sayesinde haberdar olduğu bu akımın etkisiyle, tezini istatistik verilere dayandırmaya karar veren Mehmet Genç, hiç tahmin etmediği zorluklarla karşılaşacaktır. Osmanlı Devleti, “modern öncesi” bir sistem olarak günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek istatistiklere sahip değildir; dolayısıyla kullanılabilecek yegâne kaynak, devletin maliye kayıtları olmalıdır. Sanayinin çeşitli sektörlerinden alınan vergilerin uzun vadeli seyrini takip ederse, değişmeler hakkında güvenilir bir gösterge elde edebileceğini ve vergi kayıtlarının -aynı iradeden kaynaklandığı için- homojen, karşılaştırılabilir veriler olması gerektiğini düşünerek çalışmaya başlar. Uçsuz bucaksız imparatorluğun çeşitli bölgelerine serpiştirilmiş sınaî faaliyetlerden alınmış vergilere ait kayıtları ihtiva eden tozlu ciltlere gömülür. Bir gün farkına varır ki, derlediği rakamlar 1700-1850 yılları arasında, yani Avrupa’da sanayi devrimi bütün hızıyla yaşanırken, bazı küçük değişmeler sayılmazsa, tuhaf bir durgunluğa

6 Mehmet Genç, “Ne Yapmak İstedim?” başlıklı konuşmasında, *TDV İslâm Ansiklopedisi* için “Nâzır” maddesini nasıl yazdığını şöyle anlatır: “Birikmiş belgelerim de vardı ama yetmedi. Arşive gittim ve topu topu iki sayfalık bir şey için üç ay uğraşım. Birçok deftere baktım” (bk. Genç - Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*, s. 18). Mehmet Genç’in *TDV İslâm Ansiklopedisi*’nde sekiz maddesi veya madde bölümü bulunmaktadır (bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/mehmet-genc>) (erişim: 16 Mayıs 2021).

işaret etmektedir. Fiyatların on beş-yirmi misli arttığı ve hızlı sayılabilecek bir enflasyonun yaşandığı 150 yıl boyunca mukataalardan alınan vergiler değişmemiştir. Üstelik bütün sektörlerde ve bölgelerde bu böyledir. Bir yarışa başlayan koşucuların startın verildiği andaki konumlarını koruyarak koşuyu hep beraber bitirmeleri gibi düşünülmesi imkânsız bir şeydir bu. Sonuç büyük bir ümitsizlik...

Mehmet Genç, kantitatif veriler bulamadığına göre, yazacağı tezin bir çeşit edebî risale olmaktan öteye geçmeyeceğini düşünerek Osmanlı sanayisi hakkındaki çalışmalarını bir tarafa bırakıp Osmanlı vergi sisteminin mekanizmalarıyla ilgili bilmeceyi çözmeye karar verir. Bu problem daha ilgi çekici, daha kışkırtıcıdır. Evet, vergi rakamları niçin değişmemiştir? Beş altı yıl kadar süren uzun bir çalışma dönemi sonunda problemi çözen Mehmet Genç, Malikâne sistemini gün ışığına çıkardığı, ilim âleminde büyük yankılar uyandıran ünlü makalelerini yazar: “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi” (1975) ve “18. Yüzyılda Osmanlı Mali Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği” (1981).

Ömer Lütfi Barkan, 1973 yılında emekli olmuş, altı yıl sonra da hayata veda etmiştir (1979). “Onun ayrılmasından sonra tezini teslim edecek merci kalmadığı gibi iklimi de artık geçmiş bulunduğu için” doktorasını rafa kaldıran, fakat çalışmalarına aynı şevk ve heyecanla devam eden Mehmet Genç, dikkatini tek bir sektör yerine, bütün sektörlerle şamil olmak üzere devlet-ekonomi ilişkileriyle ilgili Osmanlı sisteminin mantığını çözmeye teksif eder. Çalışmalarına rahatça devam edebilmesini biraz da Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’ne 1983 yılında öğretim görevlisi olarak geçtikten sonra kurucu dekan Hakkı Dursun Yıldız’ın sağladığı imkânlarla borçludur.⁷ Sonuçta “Osmanlı sisteminin teorik bir robot resmi” diye tarif ettiği bir modele ulaşarak bu modeli “Osmanlı Dünya Görüşünün İlkeleri” (1989) ve “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi” (1990) başlıklarıyla neşredilen iki makalesinde anlatır. “Devlet ve Ekonomi”, Mehmet Genç’in Arşiv’deki on beş yıllık çalışmasının sonuçlarını açıkladığı ve bir model inşa ettiği (Saca-yağı Modeli/Tripot Model) on beş sayfalık bir makaledir. Fakat işin henüz başında olduğunu düşünen Mehmet Genç, 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından sosyoloji ve metodoloji dalında verilen “Doktora Şeref Diploması”nın takdim edildiği törende yaptığı konuşmanın

7 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (2000) isimli kitabının başındaki “Teşekkürname”sinde Hakkı Dursun Yıldız’dan şöyle söz eder: “Marmara Üniversitesi’nin eski rektörü rahmetli Prof. Hakkı Dursun Yıldız, Fen-Edebiyat Fakültesi’nde 1983’ten itibaren sağladığı imkânlarla, o tarihten sonra yaptığım çalışmaları gerçekleştirmede birinci derecede etkili olmuştur; onun bu desteği olmasa idi, o çalışmaların hiçbirini yapamazdım. Şükran borcum büyüktür.”

sonunda şunları söyler: “Osmanlı sistemini tümü ile, bütün kompleksliği ve paradoksları ile zihnî ihata içine almaktan çok uzak olduğumun bilincindeyim. Hac yolundaki karıncanın durumudur benimki. Bunun çok iç açıcı bir durum olmadığını biliyorum.”

Bütün bu macerayı yaşarken, bir “insân-ı kâmil” olarak gördüğü ve “ağabey” diye hitap ettiği Fethi Gemuhluoğlu’nun “Siz hiç birbirinizden ayrılmayın!” yolundaki tavsiyesi üzerine ayrılmaz bir ikili teşkil ettikleri Erol Güngör ile dostluğu, Mehmet Genç’in hayatındaki derin tecrübelerden biridir; hemen her gün Marmara Kahvesi’nde buluşarak zaman zaman Sezai Karakoç ve Mehmet Çavuşoğlu gibi dostlarının da katıldığı, espriler ve fıkralarla renklendirdikleri sohbetlerde bir çeşit beyin fırtınası yaşar, tabii bu arada arşivde Osmanlı belgeleriyle didişirken karşısına çıkan problemleri tartışırlar. Zihinlerini âdeta birbirine kenetleyen bu iki genç adamın konuşmaları semboliktir; bazan birkaç işaretle bir kitaplık bilgiyi birbirlerine aktarabilirler. Bu yüzden Erol Güngör öldüğü zaman (1983), Mehmet Genç zihninin yarısını kaybetmişçesine derinden sarsılacaktır.

Yeri gelmişken, Mehmet Genç’in hocasını kaybettikten sonra, 1980 yılında, Erol Güngör’le birlikte uzun bir Avrupa seyahatine çıktığından da söz etmeliyim. Uluslararası şoför ehliyetine sahip olan Erol Güngör’ün Ford marka arabasıyla çıktıkları bu seyahatte, Osmanlı’nın sefere giderken takip ettikleri yolu kullanır, Edirne’de bir gece kaldıktan sonra Bulgaristan, Sırbistan ve Macaristan’dan geçerek Viyana’ya ulaşırlar. Yol boyunca Osmanlı’yı hissetmiş ve daha da önemlisi Türkçe ile idare etmişlerdir. Atalarının belli mesafelerde yaptıkları çeşmeler bile hâlâ durmaktadır. Osmanlı tarihini bir tarihçi kadar bilen Erol Güngör’ün geçtikleri yerlerde tarihte neler cereyan ettiğini uzun uzun anlattığı bu uzun yolculukta hep arabada uyur, sadece yıkanabilmek için bir gece Viyana’da ucuz bir otelde kalır, oradan Alman dostlarının bulunduğu Münih’e geçerler. Dostları “Nerede kalıyorsunuz?” diye sorarlarsa “Arabada yatıp kalkıyoruz” diyemeyecekleri için orada da ucuz bir otel bulur, birkaç gece konaklar ve aynı yoldan geri dönerler. Bu, Mehmet Genç’in yurt dışına ilk çıkışıdır. Üç yıl kadar sonra da Princeton Üniversitesi’ndeki bir seminere katılmak üzere Amerika’ya gider (1983). Bu seyahatinden kısaca söz ettiği bir röportajda, üniversite kitapçısının yerini sorduğu Amerikalı dostlarının kitabevini gösterdikten sonra, “Biz baktık, pek yeni bir şey yok!” dediklerini, kendisinin de içinden, “Size göre yok; ama ben elli yıldır yenilik görmemiş bir insanım!” diyerek gidip bir büyük koli kitap satın aldığını anlatır. Ama aldığı kitapları, bir şey yok diyen adamlara göstermekten utandığı için bir taksiye binip kaldığı yere götürür ve dönüşünde, “Fazla bir şey yokmuş gerçekten haklıymışsınız!” der.

1990 baharında da Cornell H. Fleischer'in Rockefeller Vakfı'ndan sağladığı destekle, Washington Üniversitesi'nin İslam Topluları ve Medeniyetini İnceleme Merkezi'nde (The Center for the Study of Islamic Societies and Civilization) bir sömestr ders vermek için Amerika'ya giden ve üç ay kadar kalan Mehmet Genç, çeşitli ilmî toplantı ve konferanslara katılmak amacıyla birçok Avrupa ülkesine gitme imkânı bulmuştur.



Başından iki mutsuz evlilik geçen ve ilk eşi Nazan Tanöver'den Zeynep ve Elif Süreyya isimlerinde iki kızı bulunan Mehmet Genç, evlilik hayatında yaşadığı problemleri bazı röportajlarda üzeri kapalı olarak anlatmıştır. Bir röportajında bu konuda sorulan soruya cevaben iki kere evlenip ayrıldığını söyledikten sonra, "Kadınla bu işler yürümüyor" diye devam eder, "Kadın profesör bile olsa evde kitap istemeyebilir ki haklı da... Kitap toz yığını, ayak bağı. Evli adamın mesleği karısıdır, benim aldığım intiba bu. Onunla uğraşırken ilim biraz olur, hakkıyla olmaz. İlim yapacak insanın harcayacak bir dakikası bile yok. Çocuk ilgi, fedakârlık ister. İki kızım var; onları ilimden çalarak büyüttüm." Başka bir röportajda da aynı konudaki soruyu Sokrat'ın evlenmeye kalkışan bir öğrencisine söylediklerini naklederek cevaplandırır: "Ben seni akıllı zannederdim, evlenmeye kalktığına göre zannettiğim kadar akıllı değilmişsin. İnşallah mutlu olursun, mutsuz olursan filozof olursun, bu da fena değil!"

Bu söyledikleri Mehmet Genç'in evlilik kurumuna karşı olduğu anlamına gelmez. İlk soruya verdiği cevabın devamı şöyledir: "Rahat bir çalışma ortamı için mutlu ve huzurlu bir evlilik paha biçilmez bir şeydir. Ama herkese bunu sağlayacak kadın nasip olur mu, orasını bilemem. O nasip vuku bulmuyorsa yola yalnız devam etmek herhalde daha isabetli. Eşiniz misyonunuzun bir şeyler meydana getirmek olduğunu sizinle birlikte anlarsa hakikaten başarılı bir hayat olur. 'Bu gece şuraya gidelim, bugün filanlar gelecek!' derse, o hayat tarzıyla ilim yapamazsınız."

Mehmet Genç'e göre, ilim yapmak isteyen birinin günde yirmi dört saat çalışmayı göz alması, yemek içmek gibi zaruri ihtiyaçlarını giderirken bile zihninin çalışmakta olduğu konuyla meşgul olması ve çözmeye çalıştığı problemlerle birlikte uyuması şarttır. Böyle yapılmazsa ne olur? "Bir mesleğiniz olur, birkaç kitap yazarsınız, hatta meşhur da olursunuz, ama o kadar. Sizden kimse, başka kimsede rastlamadığı bir katkıdan söz etmez ve şöhretinizle birlikte unutulur gidersiziniz. 'İlmi isteyene veririm' diyor bir âyetinde Allah, 'Ne kadar çalışırsan o kadar alırsın!' diye anlıyorum bunu."

Çok az kadının ilim, sanat ve felsefe gibi zorlu rakiplere sonuna kadar tahammül edebileceğini iyi bilen Mehmet Genç, babası Ali Rıza Bey, annesi Hatice Hanım ve ağabeyi Midhat Genç'e ithaf ettiği *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* isimli kitabının başındaki "Teşekkürname"sinde sıra kendi ailesine gelince ikinci eşini de şu etkileyici cümlelerde anacaktır:

"Benim meydana getirdiğim aileye gelince, onlara verebildiğim de oldukça bol mahrumiyetlerden ibaret. Eşim Münevver Nurdan yoğun çalışmalarla tamamladığı haftaların sonunu, biraz gezme ve dinlenme yerine, benim çalışmaların tanığı ve yardımcısı olarak beni Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne şikâyete hakkı olduğu halde bunu yapmadı; üstelik sağladığı iç huzuru ile âdeta kendini feda edercesine çalışmalarına katkıda bulundu, ona teşekkürüm sonsuzdur. Kızlarım Zeynep ve Elif Süreyya, büyürken sordukları derin çocuk soruları ile zihnî gelişmemde önemli rol oynadılar. Buna karşılık, kendilerine yeteri kadar zaman ayıramayan, ayrıca sınırlı gelirini de uzak diyarlardan getirdiği pahalı kitaplara harcayan babalarını mahkemeye vermekte yerden göğe kadar haklı oldukları halde hiç şikâyet etmeden katlandılar, onlara da teşekkürüm sonsuzdur."



Yukarıda sadece son bölümünü naklettiğim "Teşekkürname"nin yer aldığı *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Mehmet Genç'in İktisat Tarihi Enstitüsü'nde göreve başladığı tarihten tam kırk yıl sonra okuyucuyla buluşabilmiştir.⁸ Her birinde Osmanlı iktisat tarihinin çetin bir problemini çözdüğü makalelerini kitap olarak neşretmek isteyen Ötügen Neşriyat'ın verdiği mücadeleli yakından bilenlerdenim. Yayınevi, 1980 yılında Erol Güngör'ün tavsiyesi üzerine kendisini borçlu hissederek yazmak mecburiyetinde kalsın diye onu müstakbel kitabının telif ücretini peşin almaya ikna eder. Bu taktik netice verecek gibidir; derhal işe koyulan Mehmet Genç, makaleleri bir araya getirip eksiklerini güya giderir ve yayınevine teslim eder. Ne var ki yazarının müşkülpesentliği ve mükemmeliyetçiliği yüzünden dizgisi birkaç defa yapılıp bozulan kitap, yayınevinin telif ücretini ödediği tarihten tam yirmi yıl sonra basılabilecektir. "Hac Yolunda Bir Karınca" başlığını taşıyan önsöz de kitabın yayını en az altı ay geciktirmiştir. Mehmet Genç'in entelektüel macerasını anlattığı bu önsöz, gerçekten -Ayhan Aktar'ın tabiriyle- "ufuk açıcı bir yazı" ve "her genç tarihinin okuması gereken bir metodoloji metnidir."⁹

8 Mehmet Genç'in *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*'de yer almayan, çoğu İngilizce kaleme alınmış makaleleri II. cilt olarak talebeleri tarafından yayıma hazırlandı. I. cildi çıkan *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar* ise altı ciltte tamamlanacak.

9 Mehmet Genç, "Hac yolunda bir karınca" tabirini ilk defa fahri doktora töreninde yaptığı konuşmada kullanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi çıktıktan sonra Türkiye Yazarlar Birliği tarafından fikir dalında ödüle layık görülür. Aynı eser, Aydın Doğan Vakfı ödülüne de yazarının onayı alınmadan alt jüri tarafından aday gösterilmişse de ödül İlber Ortaylı'nın *Osmanlı Toplumunda Aile* isimli kitabına verilecek, Mehmet Genç de -ödül yönetmeliğine aykırı olarak- maddi karşılığı olmayan ve mansiyon niteliği taşıyan bir "özel ödül"e layık görülecektir.¹⁰ Çok canı sıkılan ve kendini aşağılanmış hisseden Mehmet Genç'in Aydın Doğan Vakfı Yürütme Kurulu Başkanı Orhan Birgit'e yazdığı 06 Nisan 2001 tarihli reddiye mektubu ibret verici bir vesikadır:

"Ödüller kazanmak ve popüler olmak benim hayat tercihlerim arasında yer almaz. İtibarı pek yüksek olan vakfınızın vereceği tarih ödülü için herhangi bir başvuruda bulunmamış olmakla da bu tutumumu ima etmiş olduğumu düşünüyordum. Seçiciler kurulunuzun saygı değer üyelerinin kitabım hakkında verdikleri kararla, bu konuda benim de yanlış olduğumu ortaya koyan bir yanlışlığa düştüklerini görüyorum. Sizin de pek iyi bildiğiniz gibi, her ödül açık veya kapalı bir yarışmanın sonucudur. Çok sayıda başvuru arasından ödüle layık olan eser ve yazarı tespit ve ilan edildikten sonra, ayrıca kazanamayanların isimleri açıklanmaz! Normal ve tabii olan da budur. Ödül için başvuruda bulunmayan bir kitabı ve yazarını, kazanamayanların arasına yerleştirdikten sonra gazetelerinizde ilan etmiş olmanızı -iyi niyetle yapılmış beğeni, takdir ve övgülerle dahi olsa!- sizin açınızdan ciddi bir yanlışlık, benim açımdan ise maalesef tatsız bir yol kazası olarak değerlendirdiğimi ifade etmek isterim."

Aydın Doğan Vakfı'nın mansiyonu uygun bulduğu Mehmet Genç, 2015 yılında hem Cumhurbaşkanlığı tarafından Sosyal Bilimler ve Tarih alanında Kültür ve Sanat Büyük ödülüne hem de Sosyal ve Beşeri Bilimler kategorisinde Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Uluslararası Akademi ödülüne, 2016 yılında da Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın Türk Kültürüne Hizmet Şükran ödülüne layık görülecektir.



Emekli olduğu 1999 yılına kadar Marmara Üniversitesi'nde görev yapan Mehmet Genç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde

¹⁰ Prof.Dr. Nurhan Atasoy, Doç.Dr. Ali Akyıldız, Prof.Dr. Mahir Aydın, Murat Bardakçı, Dr. Filiz Çağman, Doğan Hızlan, Orhan Koloğlu, Dr. Nazan Ölçer ve Prof.Dr. Mete Tunçay'dan oluşan jürinin verdiği kararla ilgili tutanakta Mehmet Genç'in adı geçmiyor. Öyle anlaşılıyor ki Aydın Doğan Vakfı yönetimi, Mehmet Genç'in adını jürinin kararından bağımsız olarak ilan etmiştir (bk. *Aydın Doğan Vakfı Ödül Kitapçığı*, s. 6).

yüksek lisans ve doktora dersleri vermiş, emekli olduktan sonra da İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü ile Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yapmıştır. Son görev yeri, maddi olarak da büyük ölçüde rahatlamasını sağlayan Şehir Üniversitesi'dir.

2019 yılının Ağustos ayında Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde akciğer kanseri teşhisi konulan Mehmet Genç, kemoterapiyi reddederek daha uzun yaşamayı değil, bitiremediği çalışmalarını tamamlayarak kalan ömrünü daha verimli geçirmeyi tercih edecektir. Doktorlar yedi-sekiz aylık ömrünün kaldığını söylerlerse de, o, ilaç tedavisiyle bir buçuk yıl daha yaşar. Hatta teşhisin üzerinde altı ay geçtikten sonra doktorların tahlil sonuçlarına bakarak "Sanki hiç hastalanmamışsınız gibi!" diyerek onu ve yakınlarını çok sevindirdiklerini biliyoruz. Ne var ki pandemi sürecinde yaşadığı gerginlik, daha da önemlisi dostları hastalık taşımak endişesiyle ziyaretine gelmekten çekindikleri için yaşadığı yalnızlık onu çok yıpratmış olsa gerek. Bu yüzden hastalığı nükseden Mehmet Genç, 18 Mart 2021 Perşembe günü hayata veda etti ve ertesi gün Fatih Camii haziresinde toprağa verildi.

Bibliyografya

- Akarlı, Engin Deniz, "Engin Deniz Akarlı'nın Gözünden Mehmet Genç", <https://blog.bisav.org.tr/2021/05/06/engin-deniz-akarlinin-gozunden-mehmet-genc/> (erişim: 28.05.2021).
- Aktar, Ayhan, "Hac Yolunda Bir Karınca: Mehmet Genç'in Ardından", *Toplumsal Tarih*, 328 (2021): 76-79.
- Aktay, Yasin, "Mehmet Genç Hoca'nın Ardından Bir Akademi Muhasebesi", *Yeni Şafak*, 29 Mart 2021.
- Ayal, İhsan, "Hoca'nın Kütüphanesi Sosyal İlimler İhtisas Kütüphanesi Gibidir" (Konuşan: Merve Akbaş), *Yeni Şafak Kitap Eki*, 15 Nisan 2021.
- Ayal, İhsan, "Son Nefesine Kadar İlimle Uğraştı" (Konuşan: Merve Akbaş), *Yeni Şafak Pazar Eki*, 4 Nisan 2021.
- Aydın Doğan Vakfı Ödül Kitapçığı*, İstanbul: 2001, s. 6.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Siretler ve Suretler*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.
- Böhürler, Ayşe "Mehmet Genç ile Söyleşi" (haz. Muhammet Negiz), *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/genel-degerlendirme/dr-mehmet-genc-ile-soylesi-ayse-bohurler-h476966.html> (erişim: 28.05.2021).
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2000.
- Genç, Mehmet - Erol Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2021.

- “Hakikati Arayan İnsanlara ok İhtiyaç Var” (Konuşanlar: Harun Tuncer - Selman Kılınç - Ahmet Apaydın), *Yedikıta*, 78 (2015): 60-66.
- Hanıoğlu, M. Şükrü, “Farıza-i Haccı Eda Eden Bir Karınca”, *Karar*, 21 Mart 2021.
- Kırmızı, Abdülhamit, “Kalanlardan Mehmet Genç”, Serbestiyet, <https://serbestiyet.com/featured/kalanlardan-mehmet-genc-54577/> (erişim 28.05.2021).
- Lök, Atilla, “Mehmet Genç: Matematikten Tarihe”, *Toplumsal Tarih*, 75 (2000): 46-48.
- Öksüz, İskender, “Osmanlı Nasıl Yükseldi, Neden öktü?”, *Karar*, 19 Mart 2021.
- Özel, Mustafa, “Arşive Ruh Veren Tarihi”, *Derin Tarih*, 109 (2021): 14-15.
- Özel, Mustafa, “Mehmet Genç ve Sanata Dönüşen Tarihçilik”, *Nihayet*, 76 (2021): 4-9.
- Özvar, Erol, “Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre”, *Doğu Batı*, 12 (2000): 143-155.
- “Mehmet Genç ile Hayatı, Hocalığı ve Osmanlı Hakkında Konuştuk: Osmanlı’da Devlet, Halkın Refahı İçin Gelirinden Fedakârlık Yaptı” (Konuşan: Halil Solak), *Derin Tarih*, 17 (2013): 89-95.
- “Mehmet Genç: Mesele Bulmacayı özmekti, Unvan Değil” (Konuşan: Selim Efe Erdem), *Star*, 21 Temmuz 2013.
- “Mehmet Genç: Vatanı Sevmek Yetmez, Hakikati de Sevmek Gerek” (Konuşan: Sevda Dursun), *Gerçek Hayat*, 1001 (2019).
- “Para, Şöhret ve Mevki İlimle Uzlaşmaz” (Konuşan: Yusuf Temizcan), *Okur*, 6 (2018).
- “Tarihimize Işık Tutanlar: Mehmet Genç”, *Arşiv Dünyası*, 8 (2006): 48-50.
- Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, haz. Erol Özvar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Fehmi, “Mehmet Genç ile Osmanlı’da Devlet ve Ekonomi Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1 (2003): 369-384.